

KNJIGE

Ivo Smoljan

NERETVA

Zagreb: »Stećak« — Klek, 1988, 532 str.

Pisati monografsko djelo zacijelo je jedna od najtežih zadaća u spisateljskom poslu. A kad se takvim djelom žele osvjetliti politička, gospodarska, kulturna i druga svjedočanstva jedne šire geopolitičke zajednice u dugom vremenskom rasponu, onda su rijetki primjeri u našoj i svjetskoj historiografiji da takvo djelo potekne iz pera samo jednog autora. Među takve rarijete nesumnjivo ide Neretva i njezin autor Ivo Smoljan, koji se odvažio na presmion pothvat da ovom monografijom predoči prošlost neretvanskog kraja od najstarijih vremena do kraja drugoga svjetskog rata. I, odmah na početku recimo, Smoljan je u tome i te kako uspio.

Na više od 500 stranica teksta, popraćenoga i potkrepljenog mnoštvom ilustracija, Neretvu je autor razdijelio na dvanaest odvojenih cjelina, od kojih svaka zasebno u lepezastom nizu podnaslova, i sve zajedno, u svojoj cjelovitosti, uvjerljivo, dokumentirano, slikovito i nezaobilazno upućuju čitatelja na već poznate, ali i dosada nepoznate događaje koji su se prelamali na ovom prostoru istočnojadranske obale. No opis tih događaja autor ne započinje s vremenom dolaska Hrvata na Jadran i formiranjem srednjovjekovne Neretvanske oblasti, već joj zadire u još dalju prošlost koju Smoljan, slijedeći vjerodostojne izvore, kronološki izlaže i kritički obrazlaže. Drugim riječima, građa koju donose sva poglavlja Smoljanova djela uvjerljivo dokazuju da je u svima njima piščev iskaz temeljen i sazdan na onim činjenicama i dokumentima koja ne daju mjesta sumnjama i nagađanjima.

Ovu ocjenu posebice osnažuje poglavlje o iseljeništvu iz Neretve, u kojemu Smoljan sustavno prati migracijske tokove od prvih početaka do naših dana. Ne samo što je dao povijesnu retrospektivu iseljeničkog fenomena na našim prostorima i Neretvi zasebno, nego je, navodeći poimenice preko 1190 osoba koje su napustile neretvanski zavičaj i razasuli se diljem svijeta — istovremeno naveo godinu njihova odlaska, imenovao novu domovinu, obrazložio uzroke iseljavanja i analizirao posljedice ove pojave. S takvim iscrp-

nim podacima — izuzev onih u monografiji o iseljeništvu otoka Brača — ne može se podičiti nijedna naša sredina u kojoj se dogodio ovaj nemili exsodus, čiji korjени, baš na području Neretve, sežu u daleku prošlost. Naime, još dok je Cezar (54. pr. n. e.) pokušao u Dalmaciji pokoriti tamošnje pleme Dalmata u teško pristupačnim planinama gornje Neretve, dogodilo se veliko iseljavanje prema sjeveroistoku i nastavljeno nešto kasnijim prodorom Rimljana u dalmatinsko zagorje. »Zahvaljujući okolnostima da su po tradiciji bili vješti pomorci i ratnici na moru, što nije bilo i bez urođenog nemira da se plovi po nemirnom moru — za bolji život« (str. 407), Neretvani su prvi Slaveni koji su se iskricali na suprotnoj apeninskoj obali kod grada Siponta u beneventanskom dukatu još u prvoj polovici 7. stoljeća, točnije godine 642. Na početku druge polovice 9. stoljeća, odnosno nakon uspješne Domagojeve akcije protiv Saracena u Bariju, Neretvani su na talijanskoj obali počeli osnivati svoja trgovačka predstavništva, Ali prva grupa ili pojedinačna doseljavanja u južnu Italiju, kamo su Neretvani kao trgovci osnivali vlastite zajednice ili »universitates«, koje su bile priznate od lokalnih vlasti i koje su posjedovale vlastitu crkvu — počelo je u 13. stoljeću. U pokrajini Otranto 1330-ih godina spominje se crkva Sanctus Vitus de Sclavonibus, a u gradu Ascoli Piceno postojala je u 15. stoljeću hrvatska franjevačka zajednica (Comunità Croata Francescana). Premda u izvorima nepotvrđena, vrijedna je spomena tvrdnja da je obitelj glasovitog pape Siksta V (1520—1590), osnivača kolegija za »ilirske izbjeglice« u Rimu, bila porijeklom iz »šćivunskih« dalmatinskih predjela. Njoj se pridružuje legenda prema kojoj je u mjestu Giovinazzo (provincija Bari) boravio na kraju svoga života hrvatski vladar i neretvanski knez Slavac, a talijanski povjesničari osnivanje toga grada pripisuju Slavenima.

Međutim, prva masovna iseljavanja iz naših krajeva, pa tako i Neretve, kao posljedica dugotrajnih ratova, pustošenja, gladi, epidemije i navlastito turskih prodora zbila su se u 15. i 16. stoljeću. Dugačke kolone izbjeglica nisu više bile usmjerene samo prema talijanskoj obali već u unutrašnjost Austrije, Mađarske, Slovačke i Rumun-

ske. »Tragični su dani«, kaže Smoljan. »nastupili posebno za stanovništvo biokovsko-neretvanskog područja. Ono se povlači pred Turcima do Makarske i bježi preko mora. Teško napuštaju zemlju djedova, ali to je bolje nego pasti u ropstvo« (str. 408). Nekoliko tisuća Hrvata iz biokovsko-neretvanskog kraja i Makarskog primorja iseljava se početkom 16. stoljeća u talijansku pokrajinu Molise. Koliko su bili blizu a ipak daleko od svoga zavičaja govori činjenica da Moližani nisu dugo bili poznati u povijesti i u našoj i u svjetskoj javnosti sve dok ih godine 1852. nije slučajno otkrio hrvatski pisac i lingvist — Dubrovčanin Medo Pucić za svoga boravka u Napulju kada je čuo govor Talijana u nekoj brijačnici na štokavsko-ikavskom dijalektu hrvatskog jezika. Kako ni do danas u njihovom jeziku nema nikakvih natruha turcizama, nedvojbeno dokazuje »da su se odselili još prije 500 godina i više iz ovih naših krajeva« (str. 410). A da su Moližani nekoć bili neretvanski domoroci, Smoljan podastire znanstvena mišljenja jezičnih stručnjaka za moližanski govor i nastavlja: »Među njima ističe se Dubrovčanin Milan Rešetar, koji je svoje zaključke povezao sa štokavsko-ikavskim govorom naroda u Neretvi u 15. stoljeću. Svoja opažanja objavio je 1911, utvrdivši da je pučanstvo hrvatskog jezika u Molisama poteklo iz Neretve, jer govori štokavsko-ikavskim narječjem kakvim se prilikom njihova iseljenja govorilo u dolini Neretve. Dodajmo još i to, da je prof. Rudolf Strohal (jezikoslovac, književnik, kritičar i poznavalac glagoljaške književnosti) napisao, među ostalim, i raspravu o iseljavanju Hrvata za vrijeme turskih provala u kojoj stoji i ovo: 'Prvi koji su pobigli pred Turcima bili su oni Hrvati, koji su stanovali na granici dalmatinsko-bosansko-hercegovačkoj, te se privezli lađama u Italiju i naselili u Molisama. Ta se prisilna seoba dogodila početkom 16. st. Odselilo se po prilici 10.000 ljudi'. Granica o kojoj je riječ i odakle se moglo poći s lađama na more je dolina Neretve. Osim toga, u to vrijeme s lađama na more mogli su izlaziti samo Neretvani, a riječ lađa podsjeća na rijeku, jer brodovima se i nije moglo isploviti sa spomenute granice. Tako su otomanska klanja i ubijanja prisilili i potomke gusara da se iseše iz rodnoga kraja«

(str. 410). U prilog tezi o neretvanskom porijeklu Moližana Smoljan opravdano navodi, pored ostaloga, i tridesetak prezimena u Molisama i Neretvi, »koji ne moraju imati isto značenje, ali svakom jezikoslovcu mogu bliže ukazati na sličnosti itd.« (str. 411).

Iseljavanje u Italiju nastavljeno je i u 17. stoljeću, posebice za kandijskog (1645—69) i morejskog rata (1684—1699). Stanovito zatišje potrajat će sve do polovice 19. stoljeća kada novi iseljenički kontingenti s hrvatskih prostora, uvjetovani prvenstveno ekonomskim nedaćama, traže spasa u dalekim prekomorskim zemljama. Dok Dalmatinci, Ličani, Karlovčani, Žumberčani, Istrani i drugi nalaze utočišta u SAD i Južnoj Americi, dotle žitelji Neretve, Makarskog primorja, Vrgorca, Brača, Hvara, Korčule, Visa, Mljeta, Dubrovnika i Pelješa uglavnom odlaze u Novi Zeland. Nagli obrat kako u intenzitetu tako i u smjeru kretanja doživljava iseljenički fenomen krajem 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća, ali je ipak najviše iseljenika iz Neretve otišlo u prekomorske zemlje između dva rata. Navodeći, kako rekosmo, poimenično ljude koji su se iz pojedinih mjesta Neretve iselili, Smoljan u ovom poglavlju opisuje najistaknutije iseljenike, donosi nekoliko potresnih kazivanja i fotografija o iseljenicima i njihovim dvjema domovinama. A kako je i sam autor knjige Neretvanin, koji je nerijetko boravio među našim iseljenicima, to je vjerodostojnost u njegovu iskazu još osnažena.

Međutim, čak i pod pretpostavkom da je Smoljan u ovom poglavlju i Neretvi kao cjelini na vidjelo iznio i takve podatke koji bi se eventualno suprostavljali znanosti i događajima u vremenu o kojima govori, dobronamjerni promatrač i čitatelj lako bi mu oprostio. I to stoga što se u knjizi donosi obilna izvorna i literarna grada, iskazi i neposredna svjedočanstva iz naših i stranih arhiva i biblioteka kao dokumenti neposredne provjere (str. 483—521), koju je autor pomno sabrao i razvrstao (povijesnu, arheološku, geografsku, ekonomsku, kulturnu, prosvjetnu, crkvenu i ostalu). To je zapravo riznica bez koje je izlišan svaki pokušaj ponovnog vraćanja Neretvi i drugim krajevima s kojima je ovaj dio hrvatskog prostora u prošlosti imao doticaja. Zbog toga nećemo pogriješiti

kažemo li da je i Smoljanova bibliografija o Neretvi (sa više od 1000 jedinica) zacijelo značajan prilog ovoj knjizi, potreban jednako historičaru i arheologu, demografu i sociologu, ekonomisti i povjesničaru umjetnosti.

Dakle, Smoljanovoj monografiji o Neretvi pisanoj jednostavnim stilom i kratkom odmjerenom rečenicom, uza sve mane koje se gube u mnoštvu vrлина, pripada ono mjesto u hrvatskoj historiografiji koje je teško zamijeniti. Koliko je ova tvrdnja točna prosudit će sami čitatelji Smoljanova opsežnog teksta u kojemu ima i kraćih priloga naših eminentnih stručnjaka (Aleksandra Stipčevića, Ćirila Petešića i Matka Peića).

Ante Laušić

LEO STUBITS: IM DIENSTE DER EINHEIT

Eigentümer, Herausgeber und Verleger: Kroatische Sektion des Pastoralamtes, Eisenstadt, 1988.

Nakon knjige Štefana Geošića »Die burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeiten« (»Garidišćanski Hrvati tijekom vremena«), Beč 1986, o čemu smo pisali u *Migracijskim temama* br. 1/1986, knjiga Leona Stubića »Im Dienste der Einheit« drugo je djelo o Gradišćanskim Hrvatima na njemačkom jeziku, koje je u tamošnjoj bilingvističkoj stvarnosti namijenjeno i Austrijancima njemačkoga materinskog jezika. Leo Stubić (1932), poznati hrvatski kulturni radnik u Gradišću, dosad je objavio više znanstveno-publicističkih i popularnih djela bilo na materinskom nu hrvatskom bilo na njemačkom jeziku. Kao župnik u hrvatskom selu Vulkaproduštofu (Wulkaproduersdorf) kraj Željezna (Eisenstadt) i pročelnik Hrvatske sekcije Pastoralnog ureda te nosilac drugih dužnosti u upravi željezanske dijeceze, svakako je kompetentna ličnost za obradu materije koju nudi ova knjiga. U njoj je autor predstavio etničku i jezičnu specifičnost Željezanske biskupije čiji su vjernici uz pripadnike većinskog naroda, još i Hr-

vati i Mađari. Neposredan povod nastanku knjige jest 75. obljetnica rođenja željezanskog biskupa Štefana Laszla (1913), koji je neosporno zaslužan za zastupljenost hrvatskog jezika — i njemu samome materinskog — u crkvenoj praksi njegove biskupije. Te okolnosti poslužile su autoru da u pregledu iznese noviju crkvenu povijest Gradišća s posebnim naglaskom na tamošnju trojezičnost. Autor i njegovi suradnici ističu da knjiga nije znanstveno djelo nego publikacija koja »hoće u prvom redu dati informaciju«.

Uvodni dio knjige (do 72. str.) zauzima pregledna informacija o nastanku te crkvene pokrajine koja se našla u granicama Austrije 1921. Najprije su njome upravljali apostolski administratori, a od 1963. prema papinskoj buli iz 1960, postale su političke granice Gradišća i granice nove dijeceze s oridinarijem Štefanom Laszлом na čelu. Od 72. do 289. stranice navode se podaci o hrvatskom dijelu pripadnika (vjernika) Željezanske dijeceze, njenoj organiziranosti i funkcioniranju crkvenog života na tom području. Autor i suradnici obavješćuju čitatelje da se u Gradišću u 29 župa (od ukupno 172) obredi obavljaju na hrvatskome, što će reći na tamošnjem jezičnom standardu koji počiva na domaćim čakavskim govornicima, dok je u 8 župa hrvatski u upotrebi uz njemački jezik. Istovremeno je mađarski jezik dominantan u 2 župe, a u 2 još uz njemački. U svim ostalim župama, u liturgiji i drugim obredima, u upotrebi je dakako njemački. Spomenuti pregled župa sadržava broj žitelja (vjernika), njihovu pripadnost po materinskom jeziku, te podatak o godini osnutka župe, kadšto od strane hrvatskih kolonista. Institucija hrvatskog dekanata sa sjedištem u Velikom Borištofu (Grosswarasdorf), popis sadašnjih crkvenih ljudi u Gradišću te djelovanje dušobrižnika na hrvatskom jeziku ispunjavaju poglavlje o liturgijskom naviještanju. Za liturgijske potrebe, napose nakon drugog vatikanskog koncila, trebalo je u Gradišću izdati propisane knjige na hrvatskom jeziku, što je i učinjeno, pa su njima opskrbljene sve hrvatske i jezično miješane župe. Napomenuti valja da se te knjige rabe i u župama nastanjenim Gradišćanskim Hrvatima u Mađarskoj i Čehoslovačkoj. U tretiranju jezičnog elementa, govoroga i pjevanog, u bogoslužju i i-